

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Маркуш М. А.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України
щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган»,
«вищий судовий орган», «касаційне оскарження»,
які містяться у статтях 125, 129 Конституції України

На підставі статті 64 Закону України «Про Конституційний Суд України» висловлюю окрему думку стосовно Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010 (далі — Рішення).

Конституційний Суд України в пункті 1 резолютивної частини Рішення зазначив: «В аспекті конституційного подання:

— визначення у положенні пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України як однієї з основних засад судочинства «забезпечення... касаційного оскарження рішення суду» у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 8, статті 125 Основного Закону України означає лише одноразове ка-

саційне оскарження та перегляд рішення суду; законом можуть бути передбачені й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції;

— визначення у частині третій статті 125 Конституції України вищих судів як вищих судових органів спеціалізованих судів означає, що вищі суди здійснюють на підставах і в межах, встановлених законами про судочинство, повноваження суду касаційної інстанції стосовно рішень відповідних спеціалізованих судів;

— визначення у частині другій статті 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції».

Вважаю, що положення пункту 1 резолютивної частини Рішення не знайшло правового обґрунтування в його мотивувальній частині і базується на неправильній інтерпретації норм Конституції України.

1. Відповідно до частини третьої статті 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Стаття 125 Конституції України визначає основні положення стосовно організації системи судів загальної юрисдикції в Україні, встановлюючи, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації (частина перша); найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України (частина друга); вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди (частина третя).

Найвищий статус Верховного Суду України характеризується кількома ознаками.

Першою з них є найвищий статус в інстанційному розумінні: найвищий судовий орган не може бути підпорядкований будь-якому іншому судовому органу чи іншій судовій інстанції. До такого висновку приводить і аналіз статті 125 Конституції України, за змістом якої можна визначити складові судової системи, виокремивши при цьому її елементи: місцеві та апеляційні суди (частина четверта), вищі спеціалізовані суди (частина третя). Всі зазначені суди — загальні і спеціалізовані — входять до системи судів загальної юрисдикції, на чолі якої Конституція України визначила Верховний Суд України.

Стаття 125 Основного Закону України обмежується лише визначенням місця Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції, не вказуючи його повноважень щодо здійснення правосуддя.

2. Пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України передбачено, що судоустрій та судочинство визначаються виключно законами України. Конституційний Суд України у Рішенні від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) зазначив, що внутрішня організація і порядок діяльності судових органів, повноваження та кількість судових інстанцій на основі конституційних засад судоустрою і судочинства визначаються виключно законом згідно з пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України.

Законом України «Про судоустрій України» (далі — Закон) (стаття 39), Кодексом адміністративного судочинства України (далі — КАС України) (стаття 210), Господарським процесуальним кодексом України (далі — ГПК України) (стаття 108) передбачено, що вищі спеціалізовані суди розглядають у касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції і є судами касаційної інстанції.

Відповідно до пункту 1 частини другої статті 47 Закону Верховний Суд України переглядає справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому процесуальним законом, переглядає справи у касаційному порядку у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з виключними обставинами.

Згідно зі статтею 111¹⁴ ГПК України сторони у справі та Генеральний прокурор України мають право оскаржити у касаційному порядку постанову Вищого господарського суду України, прийняту за наслідками перегляду рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, чи постанови апеляційного господарського суду, а також ухвалу Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання) до Верховного Суду України.

Судом, який переглядає судові рішення за винятковими обставинами, є Верховний Суд України; перегляд судових рішень за винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження (стаття 235 КАС України).

Наведене дає змогу стверджувати про відсутність у Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів конституційно визначених повноважень. Його повноваження, як і повноваження вищих спеціалізованих судів, є предметом регулювання законів України, ґрунтуються на конституційному статусі Верховного Суду України як найвищого в системі судів загальної юрисдикції та впливають з цього статусу, зокрема повноваження щодо перегляду в касаційному порядку рішень Вищого господарського суду України та перегляду за винятковими обставинами судових рішень в адміністративному судочинстві.

3. Найвищий статус Верховного Суду України в судовій системі цілком законно обумовлює наявність у нього повноважень контрольного характеру стосовно рішень нижчих за статусом судів, до яких, зокрема, належать і вищі спеціалізовані суди — Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України. Такі повноваження є додатковою гарантією захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників судового процесу.

Передбачені пунктом 1 частини другої статті 47 Закону повноваження Верховного Суду України переглядати справи у зв'язку з винятковими обставинами, переглядати справи у касаційному порядку, а також розглядати інші справи, пов'язані з виключними обставинами, знайшли своє відображення у відповідних процесуальних кодексах України.

Статтею 111¹⁴ ГПК України передбачено право оскаржити до Верховного Суду України у касаційному порядку постанову Вищого господарського суду України, прийняту за наслідками перегляду рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, чи постанови апеляційного господарського суду, а також ухвалу Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання) до Верховного Суду України. Відповідно до статей 235,

236 КАС України судові рішення за винятковими обставинами переглядає Верховний Суд України, перегляд судових рішень за винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження, оскарженню за винятковими обставинами підлягають судові рішення в адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку, судові рішення суду касаційної інстанції, а також судові рішення Верховного Суду України в адміністративних справах, якщо вони оскаржені з підстави, встановленої пунктом 2 статті 237 цього Кодексу.

Отже, виходячи з наведеного надання Верховному Суду України права переглядати відповідні рішення спеціалізованих судів у порядку касаційного провадження є формою реалізації однієї з основних засад судочинства — забезпечення касаційного оскарження рішень суду, що визначена пунктом 8 частини третьої статті 129 Конституції України. Діяльність цього Суду має контрольний характер у зв'язку з наділенням його законодавцем функцією забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції, оскільки однією з засад судочинства Конституція України визначила законність.

Конституція України не визначила судові інстанції, до яких можна звернутися з касаційним оскарженням, кількість можливих оскаржень судових рішень в порядку касації, коло осіб, що мають право на касаційне оскарження, перелік рішень, які можуть бути оскаржені в порядку касації. Вирішення таких питань Конституція України відносить до повноважень Верховної Ради України (пункт 14 частини першої статті 92), яка визначає це в законодавчому порядку. Саме відповідно до конституційно закріпленого найвищого статусу Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції закон покладає на нього здійснення функції забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції (частина перша статті 47 Закону).

До ознак, що характеризують найвищий статус Верховного Суду України, слід також віднести остаточність рішень та відсутність у нього повноважень щодо розгляду справ по першій інстанції. Так, відповідно до статті 360 Цивільного процесуального кодексу України рішення і ухвали Верховного Суду України набирають законної сили з моменту їх проголошення і оскарженню не підлягають. Згідно з частиною другою статті 111²⁰ ГПК України постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає. Відповідно до частини третьої статті 242 КАС України постанова Верховного Суду України, прийнята за наслідками провадження за винятковими обставинами, є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого пунктом 2 статті 237 цього Кодексу. Прийняті за результатами розгляду в касаційному порядку кримінальних справ ухвали Верховного Суду України оскарженню не підлягають (глава 31 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України), хоча чинний КПК України і надає можливість перегляду судових рішень, зокрема Верховного Суду України, в порядку виключного провадження. Однак аналіз положень відповідних норм глави 32 КПК України («Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження») дає підстави для висновку про неможливість оскарження ухвал спільного засідання судових палат Верховного Суду України, уповноважених законом на розгляд кримінальних справ.

Так, у цивільному процесі Верховний Суд України здійснює касаційне провадження та провадження у зв'язку з винятковими обставинами (глави 2, 3 розділу V Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), у кримінальному процесі — касаційне провадження та перегляд судових рішень в порядку виключного провадження (глави 31, 32 КПК України). ГПК України покладає на Верховний Суд України повноваження щодо перегляду в касаційному порядку судових рішень Вищого господарського суду України (розділ XII²), а КАС України — по перегляду судових рішень за винятковими обставинами (глава 3 розділу V).

4. Частиною третьою статті 125 Конституції України передбачено існування в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судів, підсистеми яких мають свої власні вищі органи — вищі суди, однак Конституція України не регламентує кількість таких підсистем, категорії справ, що є предметом розгляду спеціалізованих судів, повноваження вищих судів, зокрема інстанційність розгляду ними справ, покладаючи врегулювання цих питань на законодавця.

Відповідно до частини другої статті 19 Закону спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди. Принцип спеціалізації судів полягає у виокремленні в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судових установ, певних підсистем судових органів, завданням яких є вирішення судових справ певної категорії застосування права до специфічних правовідносин.

Статтею 39 Закону встановлено повноваження вищого спеціалізованого суду розглядати в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом.

Більш детально повноваження вищих адміністративного та господарського судів України врегульовано нормами КАС України та ГПК України. Аналіз змісту цих норм свідчить, що вони не встановлюють жорсткого зв'язку вищих спеціалізованих судів зі здійсненням ними певного виду провадження (тобто що такі суди є судами лише касаційної інстанції). Відсутність зв'язку між судовими органами і видами провадження, які може здійснювати кожен з них, впливає також з аналізу відповідних норм ЦПК України і КПК України (статті 107, 291, 323, 363 ЦПК України, статті 33, 34, 356, 385, 400¹⁰ КПК України), а також статей 22, 26, 39, 47 Закону.

Так, скажімо, Вищий адміністративний суд України у випадках, встановлених КАС України, вирішує справи як суд першої інстанції (стаття 20 КАС України), є судом апеляційної інстанції (частина друга статті 184 КАС України), є судом касаційної інстанції в адміністративних справах (стаття 210 КАС України), а відповідно до положень статті 249 КАС України може переглядати судові рішення за нововиявленими обставинами.

Конституція України, визначаючи суди, які є елементами системи судів загальної юрисдикції, не встановлює інстанційності розгляду ними справ відповідних категорій.

Із встановленого Конституцією України статусу Верховного Суду України (найвищий орган у системі судів загальної юрисдикції) впливає, що покладення

законом на вищі спеціалізовані суди повноважень здійснювати перегляд рішень судів у касаційному порядку не виключає можливості здійснення наступного перегляду цих рішень в порядку касації Верховним Судом України.

5. Забезпечення касаційного оскарження рішення суду є однією з основних засад судочинства (пункт 8 частини третьої статті 129 Конституції України).

Конституційна засада — основа чогось; вихідне, головне положення, принцип (Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. — К., 1998. — Т. 2. — С. 95), який стосується конституції або ґрунтується на конституції (Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. — Тернопіль, 2005. — С. 379; Словник української мови / За ред. М. Л. Мандрик. — К., 1973. — Т. IV. — С. 266).

Однак енциклопедична юридична література вкладає у це поняття дещо інший зміст, розуміючи під конституційними принципами закріплені в конституції загальні основоположні засади, відповідно до яких вона виступає як система правових норм і здійснює регулювання суспільних відносин (Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. — К., 2005. — С. 211–212). Отже, конституційними засадами (принципами) можуть вважатися лише ті, які безпосередньо закріплені у Конституції України. Конституційні принципи регулюють суспільні відносини не безпосередньо, а через конкретні конституційно-правові норми і втілюються в цих нормах та у правозастосовній діяльності органів влади (Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. — К., 2005. — С. 212).

Частина третя статті 129 Конституції України закріпила основні засади судочинства. Водночас відповідно до частини четвертої статті 129 Конституції України закон може визначати також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій. У конституційно-правовому аспекті це означає, що засадами судочинства є основні конституційні засади, а також засади, передбачені законом. Однак слід зазначити, що у Конституції України містяться (поряд з окремо визначеними) правові положення, які за своїми ознаками та регулятивним значенням також можна назвати засадами судочинства і які забезпечують права і свободи людини. До них можна віднести, зокрема, доступність і гарантованість судового захисту і свобод людини і громадянина (стаття 55) тощо. Тобто можна виділити конституційні засади судочинства (визначені статтею 129 та іншими статтями Конституції України) і засади судочинства, передбачені законами України.

Відповідно до частини другої статті 8 Основного Закону України Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Це, зокрема, означає, що усі акти державних органів, навіть якщо вони безпосередньо не засновані на конституційних нормах, не повинні суперечити їм, інакше вони будуть неконституційними (Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. — К., 2005. — С. 212). Виходячи з цього засади судочинства, передбачені законами України, мають відповідати основним засадам судочинства, визначеним як такі Конституцією України, тобто говорити про їх самостійність не можна. За своєю правовою природою конституційна засада забезпечення касаційного оскар-

ження рішення суду — це процесуальна засада, яка є вимогою до діяльності суду (до судочинства) та безпосередньо зв'язана з цілями судочинства, реалізація якої забезпечує гарантії їх досягнення. Зазначена засада забезпечує гарантії касаційного оскарження та процесуальну діяльність в стадії касаційного перегляду рішень судів загальної юрисдикції, однак не визначає суб'єктів такого перегляду.

6. Згідно з пунктом 14 частини першої статті 92 Основного Закону України судоустрій та судочинство визначаються виключно законами України. У них відображаються та деталізуються основні засади судочинства, закріплені Конституцією України. Отже, виключно законодавець наділений повноваженням наповнювати наведені поняття змістом.

Слід звернути увагу на те, що пункт 8 частини третьої статті 129 Конституції України визначив однією з основних засад судочинства забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. На нашу думку, у змісті зазначених положень закладено перелік форм оскарження рішень судів України. У механізмі реалізації конституційних засад судочинства з точки зору правової визначеності мають значення межі конкретизації цих засад у процесуальному законодавстві, а також формування специфічних засад судочинства в окремих судових юрисдикціях, що є предметом правового регулювання відповідного процесуального законодавства.

Касаційне оскарження судових рішень здійснюється в порядку касаційного провадження. Аналіз процесуальних кодексів (КАС України, ЦПК України, ГПК України та КПК України) дає підстави для таких висновків:

— статті 210–234 КАС України, статті 323–352 ЦПК України, статті 107–111¹³ ГПК України та статті 383–400³ КПК України регулюють порядок здійснення касаційного провадження у відповідних категоріях справ. Водночас зазначеними процесуальними кодексами (крім КПК України) передбачено специфічні форми (види) касаційного провадження, які здійснює Верховний Суд України. Це перегляд судових рішень за винятковими обставинами (статті 235–244 КАС України, статті 353–360 ЦПК України) та перегляд судових рішень Вищого господарського суду України (статті 111¹⁴–111²² ГПК України);

— повноваження Верховного Суду України щодо перегляду рішень нижчих за статусом судів, зокрема спеціалізованих, впливають, як вже зазначалося, з його статусу найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції, встановленого частиною другою статті 125 Конституції України, та є додатковою гарантією захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників судового процесу.

Касація (від лат. *cassatio* — скасування, знищення): 1) оскарження до вищестоячого суду судових рішень, вироків, що набрали законної сили; 2) перевірка вищестоящим судом законності та обґрунтованості вироків і рішень суду, що набрали законної сили; 3) перегляд, скасування судового рішення нижчої інстанції вищестоящою інстанцією з причин порушення нижчою інстанцією законів і недотримання нею норм судочинства. (*Юридичні терміни. Тлумачний словник / За ред. В. Г. Гончаренка. — К., 2007. — С. 260*).

Так, наприклад, відповідно до частини третьої статті 241 КАС України, частини четвертої статті 357 ЦПК України провадження за винятковими обставинами в адміністративному та цивільному судочинстві здійснюється за правилами, встановленими для касаційного провадження (це пов'язано із наявністю у касаційного провадження і провадження за винятковими обставинами спільних рис: незмінними є вимоги щодо форми і змісту скарги, коло осіб, наділених правом звернення, частково збігається з предметом оскарження тощо), з урахуванням певних визначених особливостей.

Відповідність за своєю суттю наведених видів перегляду Верховним Судом України судових рішень загальному поняттю «касація», наявність у них спільних із «звичайним» касаційним провадженням рис свідчить про допустимість визначення їх як різних форм касаційного провадження на законодавчому рівні згідно з пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України.

Оскарження і перегляд судових рішень за винятковими обставинами у спеціалізованому судочинстві є особливою формою оскарження і перегляду судових рішень, що спрямована на реалізацію Верховним Судом України функцій здійснення правосуддя та забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції, зокрема спеціалізованими судами.

Законодавець не випадково назвав це провадження різновидом касаційного провадження, оскільки, як і в «звичайному» касаційному провадженні, предметом оскарження і перегляду за винятковими обставинами є судові рішення, що набрали законної сили, а підставою для цього є посилання на незаконність судових рішень. Однак у провадженні за винятковими обставинами перегляд судових рішень можливий, лише якщо справа переглянута судом касаційної інстанції і лише за наявності однієї з двох вужчих підстав: неоднакове застосування закону у подібних ситуаціях або наявність рішення міжнародної судової установи (зокрема Європейського суду з прав людини), що вимагає перегляду рішень національних судів. Певні особливості є не лише у предметі та підставах, а й у самій процедурі провадження та повноваженнях Верховного Суду України за його наслідками (*Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. Р. О. Куйбіди. — К., 2007. — Т. 2. — С. 574–575*).

На нашу думку, застосування терміна «дві касаційні інстанції» стосовно перевірки Верховним Судом України за винятковими обставинами рішень спеціалізованих судів є юридично некоректним.

Оскарження судових рішень за винятковими обставинами відбувається до іншого судового органу (не до вищого спеціалізованого суду, а до Верховного Суду України); перегляд Верховним Судом України судових рішень за винятковими обставинами здійснюється за іншим переліком підстав; існують деякі відмінності й у предметі розгляду вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України. До вищих спеціалізованих судів у касаційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково. До Верховного Суду України за винятковими обставинами можуть бути оскаржені судові рішення в адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку, а також судові рішення суду касаційної інстанції; судові рішення Верхов-

ного Суду України в адміністративних справах з підстави, встановленої пунктом 2 статті 237 цього Кодексу. Наведене дає нам підстави дійти висновку, що Верховний Суд України як найвищий судовий орган має право переглядати у касаційному порядку рішення всіх судів, які входять до системи судів загальної юрисдикції, зокрема вищих спеціалізованих судів, якщо таке право встановлено законами України.

Висновки:

Конституційний Суд України Рішенням від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010 вийшов за межі своїх повноважень:

— втрутився у виключну компетенцію законодавчого органу — Верховної Ради України, яка визначила повноваження Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів законами відповідно до вимог пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, оскільки у невстановлений законом спосіб (шляхом тлумачення) змінив межі повноважень Верховного Суду України, звузивши їх на відміну від визначених законами, конкретизував конституційні засади у процесуальному законодавстві, а також межі формування специфічних засад судочинства в окремих судових юрисдикціях, що є предметом правового регулювання процесуальних законів, прийняття яких належить виключно до повноважень законодавчого органу — Верховної Ради України (пункт 3 статті 85 Конституції України);

— терміни «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України, розтлумачено Рішенням не через визначення конституційного статусу цих судів, а через аналіз їх повноважень, визначених законами, тобто Рішенням Конституційний Суд України вийшов за межі предмета регулювання статей Конституції України, яким давав тлумачення.

Суддя Конституційного Суду України

М. МАРКУШ